

KAZALO

UVOD	9
KULTURNA EKONOMIKA	15
Kratek zgodovinski razvoj področja	15
Ne zgolj denarni vidiki kulturnih dobrin: kulturna ekonomika skozi osrednje poudarke	17
Med makro- in mikroekonomiko – metodološka razpotja	38
Definicija / definicije kulture in kreativnega sektorja	39
Narava kulture v ekonomski teoriji	42
Vrednost kulture	44
KULTURA KOT DEJAVNIK RAZVOJA.....	47
Kultura kot dimenzija razvoja.....	47
Pojem in dejavniki razvoja v ekonomski in družbeni misli	47
Kultura in razvoj	49
Kultura in razvoj v kulturni politiki	56
Država in trg v kulturni politiki	57
Kultura v razvojnih dokumentih Evropske unije in Slovenije	61
Kultura v projektih urbane regeneracije.....	65
Pojem urbane regeneracije	65
Prispevek kulture k regeneraciji mest	68
Nekateri evropski primeri	71
MERJENJE UČINKOV KULTURE	85
Vrste in namen ekonomskih študij kulture.....	85
Impaktne študije v kulturi	87
Spremembe v kulturnem sektorju in potreba po ekonomskem vrednotenju kulturnih dogodkov	87
Tipologija impaktnih študij	90
Osnove analize »input-output«	91
Kritike uporabe impaktnih študij v kulturi	99
Nekatere impaktne študije in njihovi izsledki	102
Metode razodetih in izraženih preferenc.....	108
Metode razodetih in izraženih preferenc	108
Pristop razodetih preferenc: metoda potnih stroškov	109

Pristop razodetih preferenc: metoda hedonističnih cen	110
Pristop izraženih preferenc: kontingenčno vrednotenje	112
Uporaba pristopa izraženih preferenc v kulturi	132
Ekonomске impaktne študije in kontingenčno vrednotenje: komplementarni ali substitucijski zvrsti metod?	137
ŠTUDIJA UČINKOV KIPARSKEGA SIMPOZIJA V GROSUPLJEM	141
Javno kiparstvo in projekt Mesto kipov	142
Javni kiparski simpoziji	142
Kiparski simpoziji v Sloveniji in projekt Grosuplje – mesto kipov .	144
Vprašalnik.....	149
Osnovne opredelitve	149
Oblikovanje anketnega vprašalnika	150
Izvedba anketiranja	153
Analiza rezultatov.....	154
Statistika po vprašanjih	154
Izračun izražene vrednosti pripravljenosti na plačilo	170
Izračun prave vrednosti pripravljenosti na plačilo	173
Izračun agregirane letne vrednosti pripravljenosti na plačilo	177
Refleksija	178
ZAKLJUČEK.....	179
Sklep – ali je vrednotenje učinkov kulture potrebno?	182
Literatura	189
Priloga 1.....	207
Priloga 2.....	209

SEZNAM TABEL, SLIK IN GRAFOV

Tabela 1:	Matarasso (1997) – spisek petdesetih učinkov kulture na socialni razvoj, glede na izsledke študije skupine Comedia o participativnih umetniških programih	52
Tabela 2:	Vpliv kulture na razvoj (vir: European Task Force on Culture and Development, 1997)	55
Tabela 3:	Razvoj pojma urbane regeneracije (Roberts, Sykes, 2004)	67
Tabela 4:	Poenostavljeni prikaz simetrične input-output tabele (Jaklič et al., 2006)	94
Tabela 5:	Proračun projekta Grosuplje – mesto kipov	148
Tabela 6:	Lestvica osnovnih zneskov glede na dohodkovno kategorijo	153
Tabela 7:	Odgovori na vprašanja o poznavanju kulture – evropske, slovenske in v Grosupljem	155
Tabela 8:	Odgovori na vprašanja o stališčih do trditev o kulturnem področju ..	157
Tabela 9:	Odgovori na vprašanje o udejstvovanju v kulturnih dejavnostih.....	161
Tabela 10:	Odgovori na vprašanje o razlogih za prispevanje v sklad.....	167
Tabela 11:	Vrednosti nekaterih najpomembnejših sociodemografskih spremenjivk, primerjava s podatki Statističnega urada RS	168
Tabela 12:	Primerjava odgovorov na vprašanje o dolžini bivanja v Grosupljem – naša anketa in anketa Centra za prostorsko sociologijo iz leta 2006..	168
Tabela 13:	Primerjava odgovorov na vprašanje o izobrazbi anketirancev – naša anketa in podatki Statističnega urada RS za občino Grosuplje	169
Tabela 14:	Primerjava odgovorov na vprašanje o povprečnem mesečnem dohodku – naša anketa in podatki za osrednje slovensko regijo, vir: študija Oddelka za urbanizem Mestne občine Ljubljana, 2003	169
Tabela 15:	Rezultati linearnega regresijskega modela	172
Tabela 16:	Izračun prave pripravljenosti na plačilo	175
Tabela 17:	Rezultati probit regresijskega modela	176
Slika 1:	Pogled na mesto Bilbao	73
Slika 2:	Guggenheimov muzej v Bilbao	74
Slika 3:	Središče mesta Stroud	77
Slika 4:	Umetniški objekti v okolici mesta Stroud	77
Slika 5:	Kiparska postavitev v mestu Horsham	79
Slika 6:	Kiparska postavitev v mestu Horsham	79
Slika 7:	Hostel Celica v središču Ljubljane	81
Slika 8:	Eden kipov na današnjem prizorišču simpozija v St. Margarethen ..	144
Slika 9:	Kip akad. kip. Jiřija Kořice v Grosupljem.....	145
Slika 10:	Kip akad. kip. Jureta Smoleta v Grosupljem	145

Slika 11:	Pogled na mesto Grosuplje.....	147
Slika 12:	Kompozicija »Angeli« avtorice akad. kip. Lučke Koščak v Grosupljem .	148
Graf 1:	Mere potrošniškega presežka glede na kakovostne spremembe	116
Graf 2:	Odgovori na vprašanje o zanimanju za kulturo	155
Graf 3:	Odgovori na vprašanje o poznavanju kulture (združena spremenljivka pozn)	156
Graf 4:	Odgovori na vprašanje, čigava prioriteta je financiranje kulture.....	160
Graf 5:	Odgovori na vprašanje o koristih, ki jih kultura lahko prinese mestu Grosuplje (združena spremenljivka korist)	162
Graf 6:	Odgovori na vprašanje o obiskovanju kulturnih dogodkov v Grosupljem (združena spremenljivka obisk)	163
Graf 7:	Odgovori na vprašanja o poznavanju in odnosu do projekta Mesto kipov.....	164
Graf 8:	Odgovori na vprašanje, koliko kipov poznate v Grosupljem	165
Graf 9:	Odgovori na vprašanje o udeleževanju delavnic v sklopu projekta Mesto kipov	166

ZAHVALA

Za pomoč pri pisanju in izdaji knjige se moram najprej zahvaliti izr. prof. dr. Petru Stankoviću, uredniku knjige. Nadalje sem veliko zahvalo dolžan tudi obema recenzentoma, prof. dr. Bogomirju Kovaču, ki je bil tudi mentor magistrske naloge, na osnovi katere je besedilo nastalo, ter doc. dr. Vesni Čopič, ki mi je nudila veliko koristnih informacij in pomoči. Zahvalo za pomoč in usmerjanje izrekam tudi vsem profesorjem na Fakulteti za družbene vede in Ekonomski fakulteti v Ljubljani, s katerimi sem v času študija kakorkoli strokovno sodeloval ali sodelujem. Posebej se zahvaljujem tudi osebju na Založbi FDV, s katerimi sem zgledno sodeloval pri izdaji knjige.

Navsezadnje in predvsem pa se zahvaljujem tudi svoji družini, ki me nesebično podpira pri mojih 'znanstvenih podvigih'.

Obenem sem dolžan povedati tudi, da so bila nekatera krajša spoznanja iz knjige že objavljena v mojem prispevku v 241. številki Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo.

UVOD

Preden začnemo razpravo v tej knjigi, se postavljajo tri kratka vprašanja: Zakaj kulturna ekonomika? Zakaj knjiga o kulturni ekonomiki? Zakaj knjiga o kulturni ekonomiki šele zdaj?

Pričnimo na začetku. Kulturna ekonomika je poddisciplina širšega ekonomskega področja in predstavlja uporabo ekonomskega pogleda in metod na področje kulture (ali morda boljše umetnosti). Kulturne ekonomike ne moremo enačiti s kulturnim menedžmentom ali morda s kulturno politiko, prav tako kulturna ekonomika ni nov poskus »neoliberalne« ekonomske vede, da bi se končno polastila področja kulture. Kulturna ekonomika je točno to, kar nam govori ime samo – spoj ekonomskega pogleda in kulturne tematike ali, z znano alegorijo kulturnega ekonomista Davida Throsbyja, spoj debelega, rahlo zanemarenega moškega s skrivnostno, usodno privlačno žensko (Throsby 2001). Spoj lepotic in zveri torej. V njej sta obe, tako ekonomija kot kultura, prisotni v vsej svoji raznolikosti, lepoti in moči, v njej tako denimo ekonomisti govorijo o nezadostnosti ekonomskega pogleda na svet in umetniki o potrebi po ekonomskem premisleku v kulturi. Spoj protislovnega torej, vendar privlačen in eksplikativno zelo močan spoj – spoj, o katerem je v zadnjih desetletjih po vsem svetu veliko govora, zlasti potem ko je UNESCO leta 1988 razglasil desetletje, posvečeno povezovanju kulture in gospodarskega razvoja.

Zakaj torej knjiga o kulturni ekonomiki? In predvsem zakaj knjiga šele zdaj? Tudi v Sloveniji je v zadnjem času veliko govora o povezovanju umetnosti in

ekonomije, predvsem ob vedno težjem boju za nujno potrebna sredstva, tako v javnem kot predvsem v zasebnem, nevladnem sektorju. Tudi pri nas smo tako že prevedli eno ključnih del s tega področja, monografijo Muze na trgu avtorjev Bruna S. Freya in Wernerja W. Pommerehna. Prevedeno delo je postalo odmevno, predvsem pa se je debata o ekonomskih učinkih kulture razplamtela ob kolumnah ekonomista Mića Mrkaića v časniku *Finance* med letoma 2003 in 2005. V njih se je po mojem mnenju pokazal ves protisloven odnos, ki je prisoten, kadarkoli govorimo o povezovanju ekonomije in umetnosti. Ena stran je trdila, da je kultura nekaj posvečenega, kar ne bi smeli prepustiti profanizirani, povampirjeni ekonomiji, druga stran pa je na kulturo večji del gledala zgolj kot na blago in skušala porušiti mitološko strukturo v ozadju kulture kot osrednjega faktorja narodne biti in slovenstva nasploh.

Zato verjamemo, da knjiga prihaja ob pravem času. Četudi so se razprave ob Mrkaićevih kolumnah že davno polegale, pa so pustile za seboj številna vprašanja, ki niso dobila ustreznega odgovora. Četudi si delo pred vami ne drzni lastiti pravice, da bo postavljalo trdne, zanesljive in edino možne odgovore na ta vprašanja, pa verjamemo, da nam bo uspelo pojasniti vsaj nekaj nejasnosti, predvsem pa vzbuditi zanimanje za nadaljnja iskanja na področju, ki je pri nas še vse premalo znano.

S temi besedami tudi začenjamo našo pot v neznano, pogledjmo torej naposled podrobneje, o čem bo v knjigi govora.

Pred velikimi (umetniškimi, športnimi) dogodki se običajno, vsaj v tujini, izvedejo t. i. vnaprejšnje (*ex-ante*) analize pričakovanih vplivov dogodka na socio-ekonomsko okolje, kjer dogodek poteka. V navadi je, da so takšne analize izrazito optimistično zasnovane in precenjujejo kasnejše dejanske vplive. Ekonomisti so v zadnjih letih ugotavljali, da kasnejše (*ex-post*) analize praviloma demantirajo vnaprejšnji optimizem in da je vpliv dogodkov na ekonomsko rast v okolju, kjer potekajo, zanemarljiv.

Pred časom je bila v enem osrednjih časopisov s področja kulturne ekonomike, *Journal of Cultural Economics*, izpostavljena nasprotujoča trditev. Na primeru treh velikih razstav (*blockbuster exhibition*) v mestu Jackson v ZDA je avtorica Sarah Skinner dokazovala, da vendarle obstajajo pozitivni trendi, ki jih pomembni kulturni dogodki vnesejo v socioekonomsko okolje. Kot je ugotavljala tudi sama avtorica, je vsekakor le ena raziskava premalo, da bi ugotovitve obveljale kot pravilo. Se pa ob tem porajajo vprašanja, ki zadevajo položaj razmišljanja o

podpiranju kulturnih dogodkov v Sloveniji in ki jih bom uporabil pri zastavitvi pričujoče razprave.

V njej bi rad preveril sporno tezo o vplivu kulturnih dogodkov na ekonomsko in socialno prosperiteto okolja, v katerem potekajo, in sicer na primeru dogodkov, ki trajno spremenijo podobo kraja, kjer potekajo – javnih kiparskih simpozijev. V preteklih letih tako v Sloveniji kot na mednarodni ravni potekajo številne debate o ekonomski upravičenosti kulture. Osnovni razlog za eksplozijo takšnih debat lahko vidimo predvsem v vedno težjem boju za sredstva, s katerim se srečujejo vsa področja z značilnostmi javnega, v času, ko pri odločanjih o sprejemu ukrepov štejejo pogosto zgolj ekonomski argumenti. V delu bomo tako opozorili na nekatere nejasnosti in pogosto prisotne zablode, ko govorimo o ekonomski vrednosti kulture in njenem pomenu za družbeni razvoj. Opozorili bomo, da je pretiravanje pri pojmovanju kulture kot pomembnega ekonomskega dejavnika razvoja družbe pogosto na trhljih nogah in da je tudi v luči ekonomske teorije kulturo možno ekonomsko upravičiti na drugačen način, ki ni vezan na njen »prispevek k novim delovnim mestom in rasti prihodkov«. Žal je povedano trenutno morda edini metodološko korekten način prikaza dejanskih ekonomskih učinkov kulturnih dogodkov, kljub željam in pretenzijam številnih akterjev na tem področju, da bi »bilo drugače« in da bi kulturo videli kot ključen ekonomski dejavnik družbenega razvoja, v skladu z obsesijo, povzročeno z razglasitvijo desetletja, namenjenega povezovanju kulture in družbenega razvoja. Vendar pa bo povedano razlog za veliko optimizma: poleg vendarle prisotnih in nespornih ekonomskih prispevkov kulture k »bruto družbenemu« razvoju nekega okolja (vendar objektivno manjših od številnih »bruto družbenih« prispevkov drugih področij), bomo opozorili, da ima kultura tudi drugačne, njej lastne ekonomske vrednosti, ki jih znotraj kulturne ekonomike zajamemo s pojmom vrednosti neuporabe in kulturne vrednosti. Šele z njihovim upoštevanjem lahko pridemo do dejanske, objektivno bolj upravičene ekonomske vrednosti kulturnih dogodkov in pokažemo na upravičenost vpeljave nekega ukrepa na tem področju.

V kulturni ekonomiki, na področju, s katerega bo tudi izhajalo naše spraševanje, je vprašanje o učinkih kulture zelo živo, morda bi lahko celo rekli, da je to ena točk, okrog katerih razmišljanje o ekonomskih vidikih kulture izhaja. Vse od začetne študije Baumola in Bowena pa do novejših del Towseove, Throsbyja, Freya, Radicha in Seamana skušajo avtorji z ekonomskega vidika preveriti upravičenost

podpiranja kulture – tako s strani države, civilne družbe, trga kot samih posameznikov. Najbrž ni odveč poudariti, da odgovori obenem nakazujejo smernice institucij in posameznikov pri odločanju o podpiranju kulture in s tem o njenem preživetju in razvoju.

V razpravi bomo na primeru grosupeljskega mednarodnega kiparskega simpozija opozorili na pomen, ki ga imajo kulturne dejavnosti za položaj kraja. Poseben pomen pri razvoju kulture v zadnjih letih nosijo projekti urbane regeneracije. Številna mesta so izkoristila možnosti kulture za razvoj opuščenih mestnih predelov in prepoznavnost v globalnem svetu tekmujočih mest. Znani ameriški avtor Richard Florida piše, da mesta danes tekmujejo za pridobitev kreativnega in človeškega potenciala v svoje okolje. S tem kultura postaja ena osrednjih razločevalnih posebnosti in prednosti mest. V razpravi bomo posebej osvetlili vlogo kulture pri spodbujanju razvoja in njen prispevek k ekonomskemu, socialnemu in okoljskemu razvoju kraja, v katerem poteka.

Za vrednotenje učinkov simpozija bomo v razpravi uporabili kontingenčno vrednotno študijo, ki velja za precej neznano na slovenskem področju, v tuji akademski raziskovalni praksi pa je že zdavnaj nadomestila bolj razvpite impaktne študije. Z njeno pomočjo bomo ovrednotili učinek, ki ga je kiparski simpozij, ki že vrsto let poteka v Grosupljem, prinesel mestu. Pri tem bomo utemeljili trditev, da so impaktne analize, ki so najpogosteje uporabljeno orodje za merjenje učinkov umetniških dogodkov, nezadostne in da jih je potrebno uporabljati, če sploh, v kombinaciji z drugimi metodami, zlasti kontingenčnim vrednotenjem, ki upošteva tudi vrednosti neuporabe (non-use values). Slednje nam povedo vrednost neke dobrine tudi za tiste, ki to dobrine ne uporabljajo, pač pa imajo zanje te dobrine vrednost obstoja, izobraževalno, prestižno, opcijsko in zapuščinsko vrednost. Prav vrednosti neuporabe nam kot edine lahko povedo, ali in do katere mere je neka dobrina javna dobrina, kar bomo pokazali v nadaljevanju.

V razpravi bomo skušali prikazati dinamiko področja, ki je v Sloveniji še relativno neznano. Prav tako bomo skušali podati odgovor na nekatere razprave, ki so nedavno potekale v slovenskem prostoru, in ki so izpostavile osnovno vprašanje: ali ima kultura pomen oz. eksternalije za širšo družbo in kako jih lahko izmerimo. Videli bomo, da ima dokazovanje in merjenje učinkov kulture svojo zgodovino, in spoznali številne avtorje, ki so se v zadnjih tridesetih letih ukvarjali s tem vprašanjem. Naša razprava bo ponudila odgovor, ki dokazuje, da ima kultura poleg neposredno merljivih, tržnih eksternalij tudi drugačne, netržne učinke, ki pa so

prav tako merljivi in predstavljajo pomemben del celotne ekonomske vrednosti kulturnih dogodkov. Kljub temu pa vprašanje vrednotenja učinkov kulture ostaja zagonetno in eden odprtih problemov v kulturni ekonomiki.

Struktura dela

Knjiga je sestavljena iz štirih delov. V prvem bomo predstavili področje kulturne ekonomike skozi osnovna podpodročja, ki ga sestavljajo, ter osnovne definicije nekaterih temeljnih pojmov, ki bodo tvorile tudi osnovo nadaljnje razprave v delu. Predvsem bomo skušali opozoriti na večznačnost, ko govorimo o ekonomski vrednosti kulture, in različne koncepte, ki se v ta namen uporabljajo. Poglavje bo zanimivo tudi za tiste, ki jih zanima tudi področje kulturne ekonomike v širšem, saj bo v njem podrobneje govora o posameznih temah na tem področju.

Drugo poglavje bo obravnavalo kulturo kot dejavnik razvoja. V njem bomo prikazali vpetost kulture v različne dimenzije razvoja, vlogo kulture v razvojnih smernicah kulturne politike ter pomen kulture v projektih urbane regeneracije. Posebej se bomo ustavili pri nekaterih primerih urbane regeneracije, ki nam lahko nakažejo smernice in podobnosti s projektom v Grosuplju. S poglavjem hočemo osvetliti različne vplive in učinke kulture na širšo družbo in nakazati na možnosti njihovega vrednotenja. Prav tako bomo skušali razmisliti, ali je poudarjanje kulture kot pomembnega ekonomskega dejavnika, o čemer je, kot omenjeno, v zadnjem času veliko govora, na mestu, in ali ne prinaša boljših rezultatov sovpilvanje in sodelovanje vseh treh dimenzij trajnostnega razvoja: ekonomske, socialne in okoljske. Prav tako bomo skušali opozoriti na pomen trga in države pri razvoju kulturnih dejavnosti in utemeljiti trditev, da za optimalno preskrbo kulturnih dobrin ne zadoščata ne trg ne država sama po sebi, temveč je potrebno sovpilvanje in sodelovanje obeh mehanizmov.

V tretjem, osrednjem teoretskem poglavju bomo obravnavali metode za merjenje učinkov kulturnih dejavnosti. Podrobno bomo prikazali vse tri vrste metod, kot jih razloči Bruce Seaman (Seaman, 2003) – merjenje kratkoročnih učinkov porabe (ekonomske impaktne študije), merjenje dolgoročnih učinkov rasti (metodi hedonističnih cen in potnih stroškov) ter merjenje učinkov na neposredno potrošnjo (metode kontingenčnega vrednotenja). Slednje bodo tudi metodološko jedro razprave, zato se bomo podrobneje posvetili njihovim značilnostim in razmerju do bolj znanih ekonomskih impaktnih študij. Prikazali bomo številne pomanjkljivosti ekonomskih impaktnih študij in kritično

ovrednotili nekatere najbolj znane med njimi. Kot odgovor na njihove pomanjkljivosti bomo predlagali merjenje učinkov na neposredno potrošnjo in kontingenčno vrednotne študije, ki so v ta namen v uporabi. Posebej se bomo ustavili pri metodah diskretne izbire, ki so podzvrst metod kontingenčnega vrednotenja, in jih bomo uporabili v zadnjem poglavju, pri vrednotenju kiparskega simpozija v Grosupljem. V zaključku bomo skušali predstaviti razmislek, katere dimenzije vrednosti kulture, metodi ekonomskih impaktnih in kontingenčno vrednotnih študij dejansko vrednotita in ali se lahko uporabljata v navezavi ena na drugo.

Četrto, zadnje poglavje, ki bo tvorilo empirični del razprave, bo predstavljalo prenos ugotovitev predhodnih poglavij na primer mednarodnega kiparskega projekta v Grosupljem. Projekt, ki poteka šele sedmo leto, zaenkrat ni uspel pritegniti večjega števila obiskovalcev zunaj občine, zato je edina metoda, ki jo lahko uporabimo v tem primeru, kontingenčno vrednotenje. Študija, ki smo jo izvedli v letu 2007, je po naših informacijah tudi prva uporaba te metode na področju kulture v Sloveniji. S študijo bomo skušali pokazati, da simpozij v Grosupljem nosi pomembne vrednosti za njegove prebivalce, ki jih je možno ovrednotiti le s kontingenčno vrednotno študijo. Prav tako bomo skušali ločiti vrednosti uporabe in neuporabe in potrditi prisotnost in pomen slednjih. Pokazali bomo tudi, da je simpozij glede na siceršnjo finančno podporo precej podcenjen in da so subvencije, ki jih prejme, še kako na mestu in podcenijo njegovo dejansko vrednost za prebivalce Grosuplja.

V sklepnem delu bomo predstavili povzetek glavnih ugotovitev knjige skozi nekaj osrednjih trditev, ki smo jih skušali ovrednotiti, ter refleksijo stanja kulturne ekonomike, ki ga v Sloveniji pogrešamo v strokovnem in akademskem diskurzu.

Še kratko besedo o metodološkem vidiku. Splošni metodološki okvir razprave temelji na uporabi multidisciplinarnega pristopa k proučevanju, ki ima svojo podlago v družboslovnih znanostih. Uporabljena bodo spoznanja iz kulturne ekonomike, ekonomije, ekonometrije, kulturne politike in menedžmenta, kulturalogije, sociologije in družboslovne statistike. Verjamemo, da je prav tak pristop najbolj v duhu kulturne ekonomike, ki je že v izhodišču interdisciplinarna, razpeta med dve povsem različni sferi, ekonomijo in kulturo. Nekatere metode, kot so ekonometrični regresijski modeli, so na področju kulture zelo redko v uporabi, zato verjamemo, da bo srečanje z njimi lahko zanimivo in koristno za nadaljnja razmišljanja na tem področju v Sloveniji.

Kratek zgodovinski razvoj področja

Kulturna ekonomika je zbirno ime za študije, ki s pomočjo ekonomske metodologije preučujejo značilnosti in zakonitosti kulturne produkcije in potrošnje. Že dolgo pred poimenovanjem z današnjim imenom kulturna ekonomika so avtorji tako v Evropi kot drugod posvečali pozornost ekonomskim vidikom umetnosti. O posameznih temah ekonomike umetnosti so razmišljali že ekonomski klasiki, kot so Adam Smith, John Ruskin in John Maynard Keynes. Prvi pa se je področja sistematično lotil ameriški ekonomist John Kenneth Galbraith v eni od lekcij znamenitega traktata *The Liberal Hour* iz leta 1960, kjer je obravnaval ekonomski položaj umetnikov ter vplive izboljšane podobe izdelkov na spodbujanje izvoza ameriških podjetij. Le nekaj let zatem sta tudi britanska ekonomista Lionel Robbins in Alan Peacock v svojih delih razmišljala o ekonomski vlogi države pri podpiranju galerij in muzejev ter umetniških subvencijah v luči blaginjske ekonomike.

Prva prava študija, ki označuje pričetek razmišljanja o kulturni ekonomiki kot sodobnem znanstvenem področju, pa je brez dvoma delo Williama Baumola in Williama Bowena *Performing Arts – The Economic Dilemma*, izdano leta 1966. Njen najpomembnejši prispevek je v teoretski razlagi finančne nestabilnosti kulturnih institucij, zlasti s področja uprizoritvenih umetnosti. Dilema, vsebovana v

naslovu, je pretresla tudi širšo ekonomsko znanstveno javnost, saj je predvidevala, da bo zaradi neusklajenosti v tehnološkem napredku in primerjavi rasti plač v drugih sektorjih sektor uprizoritvenih umetnosti obsojen na finančne probleme in bo dolgoročno pod vprašaj postavljen celo njegov obstoj. Prav zato, ker postajajo družbe vedno bolj razvite in bogate, imajo torej vedno več problemov z obstojem »živih«, uprizoritvenih umetnosti, ki jih mora tako financirati država, da bi lahko sploh preživele (Towse, 2003a: 3).

Na t. i. »Baumolovo bolezen« (Baumol's cost disease) so ekonomisti poiskali več zadovoljivih rešitev, ki se opirajo na nekatera dejstva, ki sta jih oba avtorja spregledala (Throsby, 2001: 119). Študija Baumola in Bowena pa je postavila temelje nadaljnjemu razvoju kulturne ekonomike, in tako je v naslednjih letih izšlo več pomembnih del s tega področja, ki so se praviloma (vsaj delno) nanašala na omenjeno delo. Med avtorji tega obdobja Ruth Towse izpostavlja predvsem samega Baumola, Kennetha Bouldinga, Marka Blauga, Michaela Montiasa, Alana Peacocka in Tiborja Scitovskega, med mlajšimi pa še Bruna Freya, pokojnega Wernerja Pommerehna, Davida Throsbyja in Glenna Withersa (Towse, 2003a: 3).

Današnje ime je področje dobilo z revijo JCE (Journal of Cultural Economics), ki jo je leta 1973 začel izdajati profesor William Hendon,¹ ter s prirejanjem rednih konferenc o kulturni ekonomiki (prva je potekala leta 1979 v Edinburgu) in kasnejšo (1994) ustanovitvijo krovne organizacije ACEI (Association for Cultural Economics International), v okviru katere trenutno tudi poteka večina dogodkov s tega področja. Področje je skozi vsa leta doživljalo rast zanimanja, ki se je v zadnjih letih usmerilo tudi na druge države celinske Evrope (Italija, Avstrija, Španija) ter preostali svet (Kanada, Južnoafriška republika, Kitajska), kar kaže široko članstvo v krovni organizaciji.

¹ Kot ugotavlja Aldo Milohnić, še tretji ključni William pri razvoju kulturne ekonomike (Milohnić, 2005).

Ne zgolj denarni vidiki kulturnih dobrin: kulturna ekonomika skozi osrednje poudarke

Kot piše Ruth Towse (v: Blaug, 2001), bi težko govorili o enotni, povezujoči doktrini kulturne ekonomike. Kljub temu da so spoznanja s tega področja pomembna tako v empiričnem kot teoretskem smislu, je njegovo konceptualno ogroditveno razmeroma ohlapno in se pretežno napaja na nekaterih postavkah neoklasične ekonomske teorije, zlasti teoriji racionalne izbire (Blaug, 2001: 124). Slednja opazuje svet, sestavljen iz racionalno delujočih posameznikov, ki jih pri zadovoljevanju svojih želja omejujejo dohodki, stroški ter zakoni ekonomskih institucij.

Obenem je treba dodati, da v zadnjem času znotraj področja potekajo razprave o realnem dosegu in pomanjkljivosti takšnih epistemoloških osnov. Poleg neoklasičnih postavk obstaja tudi druga smer v kulturni ekonomiki, ki izhaja iz pojmovanja kulture kot področja *sui generis*, torej šele naknadno podvrženega razlagam, ki izhajajo z drugih področij. Nekateri avtorji (zlasti David Throsby) so tako opozorili, da je za dejavnosti na področju ekonomije sicer značilna individualnost, medtem ko kulturo zaznamuje princip skupinskega ali kolektivnega delovanja. Zato svetujejo ločeno obravnavo ekonomske in kulturne vrednosti kulturnih dobrin.

Ekonomika kulture ni omejena na analizo zgolj materialnih ali celo le denarnih vidikov kulturnih ustanov. Čeprav ekonomisti niso vedno navdušeni nad ekonomskim pristopom k temu problemskem področju, številni avtorji ocenjujejo uporabo ekonomije pri proučevanju kulture kot uspešno, saj je odprla nova vprašanja, preučila nove vidike in prinesla novo razumevanje problemov (Frey, Pommerehne, 2001: 19). Glavne poudarke, ki jih je prinesla ekonomska obravnava kulture, Mark Blaug v vplivnem prispevku iz leta 2001, zgosti v osem točk: 1) Okus in njegovo formiranje; 2) Povpraševanje in ponudba kulturnih dobrin; 3) Organiziranost kulturnih organizacij; 4) Trg umetnin; 5) Ekonomska zgodovina umetnosti; 6) Trg dela v umetnosti; 7) Baumolova bolezen; 8) Javne subvencije (cf. Blaug, 2001). Na področju kulturne ekonomike je bil še vplivnejši soroden prispevek avstralskega ekonomista Davida Throsbyja, ki je kulturno ekonomiko predelil na področja formiranja okusa za umetnost, umetniškega trga, uprizoritvenih umetnosti, trga

dela in dohodkov v umetnosti ter javnega financiranja umetniških dejavnosti (cf. Throsby, 1994).

Sami pa bomo opis ključnih tem in poudarkov v kulturni ekonomiki zasnovali na običajnih delitvah, ki jih uporabljajo učbeniki (npr. Towse, 2003b) in konference na področju kulturne ekonomike. Tako bomo prikaz pričeli pri abstraktnejših temah, kot so ustvarjalnost v umetnosti, formiranje umetniškega okusa ter vrednosti kulture, nadaljevali pri bolj klasično ekonomskih temah, kot so umetniške organizacije in tržna struktura, študije povpraševanja in ponudbe v umetnosti ter financiranje umetnosti, v drugem delu pa bomo prikaz zasnovali po posameznih umetniških področjih in prikazali osnovna spoznanja tako ekonomike uprizoritvenih in likovnih umetnosti kot tudi kulturne industrije ter interneta in novih medijev.

Ustvarjalnost in inovativnost v umetnosti

Študije ustvarjalnosti in inovativnosti v umetnosti preučujejo temeljno lastnost, *differentio specifico*, ki določa področje umetnosti. Nekaterе študije (npr. Castañer, Cavotta, 2010; KEA, 2009) ugotavljajo, da ko govorimo o ustvarjalnosti ali inovativnosti v organizacijski teoriji, skoraj izključno govorimo le o inovacijah, le redko pa o ustvarjalnosti in kreativnosti. Zato je nedavna študija KEA skušala opredeliti lastnosti in sestavne komponente pojma ustvarjalnosti v umetnosti. Že v letu 2002 pa sta Castañer in Campos opredelila inovativnost v umetniških organizacijah (Castañer, Campos, 2002), in s tem položila temelje raziskavam, ki v preučevanje obeh začetnih pojmov vključujejo spoznanja teorije organizacij in socialne psihologije.

Poleg navedenih polj raziskovanja je eno najpomembnejših raziskovalnih polj v kulturni ekonomiki v zadnjih letih tudi t. i. ustvarjalnost in grozdenje ustvarjalnih energij v mestih. Izhodišče preučevanja so gotovo teorije razvpitega ameriškega teoretika Richarda Floride (Florida, 2004; Florida, 2005), ki je v svojih razpravah trdil, da obstaja t. i. kreativni razred in da tista mesta, ki jim uspe privabiti več predstavnikov tega razreda, s tem pritegnejo ključno komparativno prednost in vzvod nadaljnega razvoja. Teorija, ki ji sicer v kulturni ekonomiki večidel nasprotujejo zaradi enodimenzionalnosti njene logične

strukture², tvori osnovo za številna raziskovanja; če sodimo po udeležbi na konferencah s tega področja, je razmišljanje o kreativnem potencialu mest zelo razvito tudi na Daljnem vzhodu, zlasti na Japonskem in v Južni Koreji (Oh Lim, 2010; Kawasaki, 2010; Sasaki, 2010; Matsushima, 2010).

Okus in njegovo formiranje

Teorije o oblikovanju okusa in njegovi središčni vlogi pri oblikovanju družbene strukture so v sodobni družbeni teoriji dobile velik odmev zlasti z delom francoskega sociologa in antropologa Pierrea Bourdieuja. V kulturni ekonomiki pa je razprava postala živahna predvsem po objavi članka *De Gustibus Non Est Disputandum*, razvpitih »čikaških fantov« oz. neoklasičnih ekonomistov, tudi Nobelovih nagrajencev, Garyja Beckerja in Georgea Stiglerja v *American Economic Review* leta 1977. V njem sta avtorja trdila, da imamo vsi vseskozi enak okus, razlike v ekonomskih in kulturnih preferencah, ki jih opažamo, pa so zgolj posledica različnih družbenih norm in značilnosti situacije, ko pride do izražanja preferenc. Stigler in Becker sta v članku postavila tudi model prevajanja preferenc v odločitve o nakupu kulturne dobrine, ki je pogosto v uporabi na področju kulturne ekonomike.

Vendar pa kulturni ekonomisti njunemu neoklasičnemu pojmovanju običajno nasprotujejo in izhajajo predvsem iz ugotovitev, da se okus za kulturne dejavnosti gradi skozi postopno in naraščajočo izpostavljenostjo kulturnim dejavnostim. Okus je torej kumulativen pojav, krivulja okusa za kulturne dejavnosti pa je izrazito nagnjena v desno, kar pomeni, da ukvarjanje s kulturnimi dejavnostmi in obiskovanje kulturnih prireditev naglo narašča z večjo izpostavljenostjo in predvsem večjim poznavanjem umetnosti in kulture. Kljub temu (ali prav zaradi tega) so študije kulturnega okusa zanimivo kulturno-ekonomsko področje, v zvezi s tem so znane predvsem študije McCaina in Camerona (McCain, 1979; McCain, 1981; McCain, 1995; Cameron, 1999).

² Medtem ko Florida trdi, da mesta, s tem ko pritegnejo kreativni razred, pričnejo rasti in se razvijati, so ekonomisti (npr. Edward Glaeser) pokazali, da kavzalna logika lahko deluje tudi v obrnjeni smeri, in torej ni dovolj zgolj pritegniti kreativni razred, da bi zagotovili razvoj urbanih površin.

Vrednost kulture

Vrednost kulture je v zadnjih letih postala eno temeljnih področij kulturne ekonomike, nekateri (Klamer, 2003) govorijo o njej celo kot raziskovalnem programu. Kot bomo trdili tudi v nalogi, je raziskovanje razdeljeno na tri področja. Kultura ima tako, v pojmovanju kulturne ekonomike, v grobem tri oblike vrednosti: vrednost uporabe oz. klasično tržno vrednost; vrednosti neuporabe, ki jih vrednotijo predvsem študije kontingenčnega vrednotenja; kulturne vrednosti, torej tiste vrednosti, ki jih nek artefakt poseduje ne glede na njegovo mesto v ekonomskem sistemu, vrednosti torej, ki so nekemu kulturnemu objektu inherentne. V devetdesetih letih prejšnjega in začetku tega stoletja so v kulturni ekonomiki prevladovala predvsem razprave o vrednostih neuporabe, ki so predstavljale enega od načinov, kako pokazati na posebno vrednost kulture, ki ni zajeta v tržni vrednosti, ter ponuditi odgovor na številna protislovja vrednotenja kulturnih dogodkov prek t. i. impaktnih študij. V zadnjih letih pa se je razprava ob obilici objavljenih kontingenčnih študij, ki so ustrezno ovrednotile vrednosti neuporabe, prevesila v razmišljanje o kulturnih vrednostih in načinih njihovega vrednotenja. Razpravo sta s svojimi deli spodbudila predvsem ekonomista Arjo Klamer in David Throsby (Klamer, 1996; Klamer et al., 2008; Throsby, 2001), ob tem so gotovo pomembni tudi prispevki Jeanette Snowball (Snowball, 2008), Bruna Freya in Michaela Hutterja (2010) ter Hutterja in Throsbyja (2008).

Organizacija in struktura trga v umetnosti

Področje organizacije in strukture trga, ali kot mu v ekonomiji še pravijo: industrijske organizacije, je zelo priljubljeno na področju kulturne ekonomike. Blaug ugotavlja, da je osrednje področje, kjer je industrijska organizacija našla svojo uporabo v kulturni ekonomiki, področje muzejev. Na tem področju je v devetdesetih vladala vroča razprava, ali so vstopnine v muzeje ekonomsko upravičen način zbiranja sredstev za delovanje muzejev. Razprava je vključila spoznanja analize principala in agenta (Prieto Rodriguez, Fernandez Blanco, 2006), modele ekonomije transakcijskih stroškov, teorijo pogodb in teorijo iger. Področje ostaja zelo zanimivo, tako sta na nedavni konferenci združenja ACEI v Kopenhavnu Bruno Frey in Lasse Steiner (Frey, Steiner, 2010) predlagala nov način plačevanja